

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wydział Pedagogiki i Psychologii

BARBARA GAWDA

ORCID: 0000-0002-6783-1779

basia.gawda@poczta.umcs.lublin.pl

Struktura pojęcia „nadzieja” i jego zróżnicowanie

Structure of the Concept of “Hope” and Its Differentiation

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie struktury pojęcia „nadzieja”, wyłonionej na podstawie techniki afektywnej fluencji werbalnej. W literaturze przedmiotu istnieje wiele koncepcji nadziei. Definiowana jest jako konstrukt motywacyjno-poznawczy, cecha osobowości oraz emocja prospektywna. Najnowsza koncepcja A.M. Kraffta ujmuje nadzieję holistycznie jako konstrukt wkomponowany w system wartości i osobowość człowieka. W celu dokonania opisu struktury tego pojęcia wykorzystano technikę afektywnej fluencji werbalnej. Badaniami objęto 136 osób dorosłych. Materiał językowy poddano jakościowym i ilościowym analizom. Kluczowe było wyodrębnienie klasterów semantycznych. Wykonano hierarchiczną analizę skupień, która ujawniła dwa główne komponenty struktury omawianego pojęcia: afektywny i poznawczy. Z kolei analiza skupień metodą k-średnich wykazała istnienie profili pojęcia „nadzieja”, tj. zróżnicowanie struktury tego pojęcia u różnych osób. Wyniki wskazują, iż technika afektywnej fluencji werbalnej pozwala na ukazanie zarówno struktury, jak i zróżnicowania pojęcia nadziei. Uzyskane dane ukazują zbliżone komponenty potocznego pojęcia nadziei do tych wykazywanych w naukowej literaturze przedmiotu. Analiza języka pozwala zatem na ukazanie tego, w jak zróżnicowany sposób ludzie pojmują nadzieję.

Słowa kluczowe: nadzieja; struktura poznawcza; pojęcia emocjonalne; afektywna fluencja werbalna; językowe reprezentacje

NADZIEJA – RÓŻNORODNOŚĆ TERMINOLOGII

Literatura przedmiotu dostarcza wielu różnych ujęć pojęcia „nadzieja”. Z jednej strony jest definiowana jako sposób myślenia, motywacyjny aspekt myślenia (Snyder

2002), pozytywne emocjonalne doświadczenie (Fredrickson 2009), z drugiej zaś jako cecha czy wręcz siła charakteru (Peterson, Seligman 2004), ale też zjawisko transcendentne (Emmons 2005; Vaillant 2008). Dokonuje się rozróżnienia pojęć: „nadzieja”, „ optymizm”, „poczucie własnej skuteczności”, „umiejscowienie źródła kontroli” (Kozielecki 2006). W opinii J. Kozieleckiego (2006) nadzieja w większym stopniu odnosi się do czasu przeszłego i jest bardziej nasycona emocjami. Podobnie uważają inni, np. w opinii A. Mikołajczuk (2009) nadzieja ma charakter afektywny, a w strukturze optymizmu dominuje komponent poznawczy i jest on uznawany za cechę osobowości (Argyle 2004). Optymizm uważany jest za względnie trwałą dyspozycję do postrzegania świata w kategoriach pozytywnych (Fox 2013). Zarówno optymizm, jak i nadzieja to ważne czynniki odpowiadające za poczucie szczęścia w życiu, zdrowie psychiczne czy w ogóle za motywację człowieka (Seligman 2005; Carr 2009). Choć bez wątplenia oba fenomeny są ze sobą powiązane, nadzieja w bardziej bezpośredni sposób odnosi się do motywacji niż optymizm, jest ona istotnym czynnikiem intensyfikującym działania człowieka, wyznacza kierunek aktywności ludzkiej poprzez wskazanie na te aspekty, które człowiek postrzega jako ważne (Filipkowski 2000). Z kolei poczucie własnej skuteczności dotyczy oceny własnych działań przez ludzi. Poczucie własnej skuteczności i nadzieja odnoszą się do zachowań celowych, ale nadzieja ma bardziej emocjonalny charakter, co już zaakcentowano. Umiejscowienie źródła kontroli jest przekonaniem o tym, jakie czynniki (wewnętrzne vs. zewnętrzne) mają wpływ na zachowanie czy działanie człowieka. To przekonanie według Kozieleckiego nie oznacza nadziei, mimo że może mieć związek z jej odczuwaniem. Nadzieja jest definiowana przez Kozieleckiego (2006, s. 37) jako „wielowymiarowa struktura poznawcza, której centralnym elementem jest przekonanie, że w przyszłości człowiek otrzyma dobro (osiągnie ważny cel) z określonym stopniem pewności czy prawdopodobieństwem”. W skład tej struktury wchodzi: sądy, emocje, myśli o czasie przyszłym, motywy, czynniki sprawcze. Dominującą rolę odgrywa jednak komponent poznawczy.

NADZIEJA JAKO KONSTRUKT MOTYWACYJNY

Kozielecki (2006) zwraca uwagę na to, że stosunek do nadziei oraz poglądy na jej temat ewoluowały wraz ze zmianami kulturowymi i społecznymi. Dość wnikliwy model zaproponowali K. Dufault i R.C. Martocchio (1985, s. 380), którzy zdefiniowali nadzieję jako wielowymiarową siłę życiową obejmującą przekonania/oczekiwania, iż osoba osiągnie w przyszłości dobro, które ma znaczenie dla niej, a osiągnięcie tego dobra jest realne. Określili sześć wymiarów, według których można opisać nadzieję (wymiaru te mogą wchodzić w interakcje). Są to:

- dymensja afektywna, obejmująca emocje i odczucia odnoszące się do procesu nadziei (np. uczucie chęci osiągnięcia określonego wyniku, zaufanie i niepewność odnośnie do niego, poczucie satysfakcji),

- dymensja poznawcza, obejmująca szeroki wachlarz myśli, spostrzeżeń, strategii poznawczych (np. identyfikacja z celem, ocena prawdopodobieństwa osiągnięcia celu, rozróżnianie wewnętrznych i zewnętrznych czynników stymulujących nadzieję i ją hamujących, wyobrażenia celu),
- dymensja behawioralna, obejmująca aktywność fizjologiczną, psychologiczną, społeczną i duchową (np. konkretne zachowania mające na celu osiągnięcie upragnionego rezultatu),
- dymensja afiliacyjna, odnosząca się do relacji interpersonalnych osoby oraz jej powiązań z otoczeniem i obszarami duchowymi (np. poczucie więzi, bliskości czy wzajemności),
- dymensja temporalna, odnosząca się do postrzegania czasu przez osobę w sensie doświadczania czasu w kontekście poczucia nadziei. Ogólnie nadzieja sprzyja spostrzeganiu czasu w kategoriach przyszłości, choć może zawierać także odniesienia do przeszłości (np. pozytywne wspomnienia podtrzymujące aktualną nadzieję) i teraźniejszości (która stanowi podstawę dla przyszłych osiągnięć),
- dymensja kontekstu, powstająca na bazie danych/przesłanek, że przedmiot nadziei jest określony i może być osiągnięty w określonych sytuacjach/warunkach. Skupia się na określonych sytuacjach życiowych i okolicznościach, które stanowią podstawy do posiadania nadziei przez człowieka (np. hierarchia potrzeb, wiek osoby, okres rozwoju, który wyznacza określone potrzeby i w związku z tym nadzieje).

B. Schrank, G. Stanghellini i M. Slade (2008) dokonali syntezy publikacji na temat nadziei i stwierdzili, że istnieje 49 definicji tego pojęcia, które można pogrupować w siedem dymensji: czas, cele, prawdopodobieństwo sukcesu, relacje, cechy osobowe, źródło kontroli, niechciane punkty wyjściowe. Dymensje te pozwalają na sformułowanie zintegrowanej definicji nadziei – jest ona pierwotnie skierowanym ku przyszłości stanem na osiągnięcie ważnego dla osoby celu (choć niekiedy mogą jej towarzyszyć stany negatywne), relacji lub duchowości, gdzie proces osiągania jest określony, subiektywnie oceniany jako możliwy/realistyczny, zależy od aktywności podmiotu lub jego właściwości (np. odwaga, odporność) lub czynników zewnętrznych (Schrank i in. 2008, s. 426). Wymienieni autorzy wyróżnili cztery główne komponenty nadziei: poznawczy (np. wspomnienia, plany dotyczące osiągnięcia celu, jego realizacji, ocena możliwości realizacji), afektywny (odczucia, emocje, np. poczucie humoru, pozytywne emocje, poczucie rzeczywistości), behawioralny (aktywność i działania podejmowane w związku z realizowanym celem), czynniki zewnętrzne (np. dostępność do środków realizowania celu, opieka zdrowotna, relacje z innymi).

Według koncepcji nadziei C.R. Snydera (2002) kluczowy dla nadziei jest poznawczy komponent, afekt zaś jest skutkiem nadziei. Poznawcza koncepcja nadziei Snydera (2002) ujmuje ją jako zjawisko motywacyjne. Badacz definiuje

nadzieję jako sumę przewidywanych zdolności do opracowania sposobów osiągnięcia upragnionych celów oraz towarzyszący temu określony poziom motywacji (Snyder 2000, s. 8). Korzystne przewidywanie przyszłości opiera się na dwóch założeniach: 1) realizacja jest możliwa; 2) wiadomo, jak zrealizować cel. Nadzieja według Snydera to pozytywny proces motywacyjny obejmujący cztery główne składniki: cel (*goal*), siłę (*agency*), drogę (*pathway*) i bariery (*barriers*). Jest ona zatem interakcją silnej woli i umiejętności znajdowania rozwiązań oraz planowania dróg do osiągnięcia celu, istotne jest także przyjęcie określonych strategii realizacji celu. Bariery do pewnego stopnia nasilają nadzieję, lecz ich duże nasilenie przynosi odwrotny skutek. W istocie o poziomie motywacji bazującej na nadziei decyduje konstelacja celu, siły i drogi (Snyder, Ilardi, Michael, Cheavens 2000).

NADZIEJA JAKO DYSPOZYCJA OSOBOWOŚCIOWA

Oprócz teorii ujmujących nadzieję jako konstrukt motywacyjno-poznawczy istnieją stanowiska, według których nadzieja stanowi swoistą dyspozycję. Tak jest w teorii nadziei podstawowej według H.E. Eriksona (2002). Utworzył on konstrukt „nadzieja podstawowa” – jest to struktura psychiczna ukształtowana we wczesnym dzieciństwie, która pełni kluczową funkcję motywacyjną w regulacji zachowania człowieka. Jej ukształtowanie jest efektem właściwych interakcji pomiędzy dzieckiem i opiekunem, który dostarcza podopiecznemu poczucia bezpieczeństwa i zaspokaja jego potrzebę miłości. Według Eriksona nadzieja podstawowa to przekonanie, iż świat jest uporządkowany, sensowny i przychylny ludziom. W takim rozumieniu nadzieja stanowi kluczowy dla funkcjonowania człowieka komponent osobowości pełniący funkcję integracyjną.

Według C.S. Carvera i M.F. Scheiera (2002) istnieje nadzieja dyspozycyjna (dyspozycyjny optymizm), która podtrzymuje pozytywne przekonania na temat możliwości realizacji celów. M.E.P. Seligman (2005), wyjaśniając ten sam mechanizm, użył określenia „optymistyczny styl atrybucji”. W podobny sposób nadzieję (*fundamental hope*) zdefiniowali A. Scioli i H.B. Biller (2009, s. 30). W ich ujęciu jest to zorientowana na przyszłość czterokanałowa sieciowa struktura, ukształtowana na bazie czynników biologicznych, psychologicznych i społecznych. Jej podstawowymi wymiarami są cztery ludzkie potrzeby: więzi, kompetencji, przetrwania i duchowości. Pięciopoziomowe sieci tworzą strukturę nadziei (Scioli, Scioli-Salter, Sykes, Anderson, Fedele 2016).

NADZIEJA JAKO EMOCJA

Wśród psychologicznych poglądów na temat nadziei można odnaleźć także takie, które wskazują, że należy ona do emocji, ma pozytywną walencję i pełni pozytywne funkcje. W. Witwicki (1995/1927) traktuje nadzieję jako uczucie po-

zytywne, przeciwieństwo obawy, pełniące ważne funkcje motywacyjne. Nadzieja wiązana była z wolnością i miłością. Jest ona czynnikiem budującym poczucie sensu życia. P. Ricoeur (1991, s. 284) wskazuje, że nadzieja to „radosne oczekiwanie, iż ziści się pożądane dobro, ratuje od rozpacz i martwicy. Życie w nadziei i życie nadzieją nabiera sensu”. Według psychologów kognitywnych nadzieja jest strukturą poznawczą zawierającą afekty (Power, Dalgleish 1997). W ramach poznawczo-strukturalnej teorii emocji nadzieję uznaje się za emocję prospektywną, czyli taką, która – w przeciwieństwie do strachu – jest skierowana w przyszłość (Ortony, Clore, Collins 1990). W koncepcji nadziei jako stylu poznawczego Snyder również dostrzegł emocje jako efekt następczy aktywności poznawczej. Emocje te mają charakter pozytywny i są efektem skutecznego działania, osiągnięcia sukcesu (Snyder i in. 2000). Nadzieja dyspozycyjna jako cecha koreluje z pozytywnymi emocjami (Snyder i in. 2000). O.H. Mowrer (1960) uznał nadzieję za emocję powiązaną z oczekiwaniem na pozytywny bodziec oraz zbliżanie się w kierunku takiego bodźca. Z kolei R.S. Lazarus (1999) przyjął, że jest ona emocją wyzwoloną oczekiwaniem na osiągnięcie celu. Pozytywne emocje w takiej sytuacji nie tylko wpływają na stan osoby, ale też ułatwiają osiągnięcie celu. Nadzieja wręcz wyzwala wysiłki podejmowane w celu poprawy warunków, rozwiązania problemu czy poszukiwania strategii zaradczych.

J.R. Averill (1994) zaproponował koncepcję nadziei jako emocji, która wykorzystuje następujące reguły: profilaktyczną (sprzyja ocenie stopnia realistyczności osiągnięcia celu), moralistyczną (ocena dotyczy tego, na ile osiągnięcie celu jest zgodne z zasadami, regułami społeczno-moralnymi czy osobowościowymi), ważności (ocena dotyczy tego, na ile dany cel jest ważny dla podmiotu), aktywacyjnymi (stymuluje konkretne działania).

W ujęciu B. Fredrickson (2009) nadzieja zajmuje szczególne miejsce wśród emocji pozytywnych, ponieważ jest nieco od nich odmienna. O ile typowe emocje pozytywne pozwalają na odczucia bezpieczeństwa i komfortu, o tyle nadzieja zawiera pierwiastek niepewności, jest bowiem zorientowana na przyszłość, na wyzwania i trudności. W gruncie rzeczy pozytywne emocje pełnią funkcje konstruktywne poprzez poszerzanie spektrum przetwarzania informacji oraz budowanie twórczej i plastycznej postawy wobec rzeczywistości. Co ważne, stanowią one ważny czynnik konstytuujący zasoby człowieka, na bazie których może on rozwijać swoje zdolności i strategie rozwiązywania problemów.

NADZIEJA PERCYPOWANA W KONCEPCJI A.M. KRAFFTA

Kolejna koncepcja odnosi się do nadziei jako odczucia w sensie posiadania głębokiego zaufania w pozytywne skutki, szczególnie w sytuacjach trudnych, będących poza bezpośrednią kontrolą człowieka (Krafft, Martin-Krumm, Fenouillet 2017). Łączy ona dwa punkty widzenia: indywidualistyczny/poznawczy z emo-

cjonalnym/transcendentnym. W ten sposób A.M. Krafft próbuje uzupełnić luki w teorii Snydera, które dotyczą aspektu duchowości. Badacz, podejmując zagadnienia dotyczące zjawisk, które leżą poza kontrolą człowieka, wskazuje, iż koncepty Snydera „drogi” i „siły” wydają się nieadekwatne. Wyróżniona przez Kraffta nadzieja percypowana jest odmienna od optymizmu i nadziei podstawowej. Koncentruje się ona na głębokich uczuciach nadziei, które są powiązane z walką i wiarą w coś lub kogoś większego niż człowiek sam w sobie. Nadzieja percypowana jest bardziej fenomenem odnoszącym się do doznań autotranscendentnych – do poczucia znaczenia i sensu życia, pomocy innym, doświadczenia bliskości w relacjach z innymi, doświadczeń duchowych i religijnych. Ta koncepcja aspiruje do ujęcia nadziei w kategoriach teorii *implicite*, czyli ukazania, w jaki sposób ludzie definiują nadzieję (Krafft i in. 2017).

RODZAJE NADZIEI

Autorzy koncepcji nadziei wyróżnili szereg jej typów, m.in. nadzieję zgeneralizowaną (odnoszącą się do szerokiego spektrum zjawisk) i partykularną/szczegółową (odnoszącą się do konkretnego zjawiska) (Dufault, Martocchio 1985). Kozielecki (2006) scharakteryzował różne typy nadziei w zależności od kryteriów jej wyodrębnienia: partykularna/generalna, pasywna/aktywna oraz ich kombinacje. Oznacza to, że zarówno nadzieja partykularna, jak i generalna mogą mieć formę pasywną lub aktywną. Nadzieja partykularna jest nakierowana na jeden cel. Nadzieja pasywna to przekonanie, że po okresie biernego oczekiwania człowiek osiągnie pożądaną wynik (Kozielecki 2006, s. 39). Temu przekonaniu towarzyszą emocje pozytywne i inne procesy psychiczne. W sytuacji, gdy człowiek podejmuje aktywność, by zrealizować cel, wówczas wykorzystuje swoje umiejętności, poszukuje środków do realizacji celu – taki stan jest określany jako nadzieja aktywna. Nadzieja generalna jest „trwałym ogólnym przekonaniem, iż w przyszłości problemy zostaną rozwiązane, zrodzą się nowe ważne zadania, które będą nasycone pozytywnymi wartościami i dobrami, a wszystko to pozwoli osiągnąć cele i zrealizować osobiste zamiary” (Kozielecki 2006, s. 41). Tak definiowana nadzieja jest powiązana z cechą optymizmu. Nadzieja generalna pełni ważne funkcje oraz odgrywa kluczową rolę motywacyjną w sytuacjach stresowych, trudnych. Można uznać ją w pewnych sytuacjach życiowych za wartość autoteliczną, nadaje bowiem sens życiu ludzkiemu. Ponadto nadzieja generalna wpływa na nadzieje partykularne oraz pobudza i motywuje do poszukiwania nowych rozwiązań. Kozielecki (2006) omówił również dość osobliwe formy nadziei, takie jak: falowanie nadziei (rodzaj zmiennej nadziei pod względem natężenia), mininadzieja (prawdopodobieństwo realizacji celu jest bliskie zeru), nadzieja skoncentrowana na innych (rodzaj złożonej emocji skierowanej na osoby trzecie, np. na dzieci), zapożyczona nadzieja (przejęta od innej osoby: terapeuty, lekarza; jest to tzw.

zarażanie się emocjonalne nadzieją), nadzieja fasadowa (osadzona w osobowości człowieka, w tym znaczeniu jest cechą osobowości).

Istnieją także patologiczne formy nadziei. Szczególnie były one przedmiotem analiz przedstawicieli psychoanalizy (np. myślenie magiczne, fantazje) oraz psychologów poznawczych (np. tzw. złudna nadzieja [*false hope*] Snydera).

STRUKTURA NADZIEI

Komponenty nadziei są zróżnicowane w zależności od teorii, przy czym jej centralnym elementem jest zawsze przekonanie, że człowiek osiągnie w przyszłości pożądany cel z określonym prawdopodobieństwem. Według K. Dufault i R.C. Martocchio (1985) inne komponenty to: emocje, czas, afiliacja i sprawstwo. Treść poszczególnych komponentów i organizacja konstruktów nadziei w opinii Kozieleckiego (2006) zależą od struktury osobowości człowieka. Jak wskazują J.M. Morse i B. Doberneck (1995), nadzieja jest odpowiedzią na zagrożenie oraz działaniem pozwalającym na pokonanie bezradności i redukującym cierpienie. Obejmuje następujące komponenty: realistyczną ocenę sytuacji, przewidywanie alternatywnych rozwiązań, włączanie alternatywnych planów/celów, korektę negatywnych wyników, realistyczną ocenę zasobów i zewnętrznych uwarunkowań, pozyskiwanie wspierających relacji, ciągłą ocenę sygnałów wzmacniających oraz determinację do tego, by przetrwać. Ujęcie dynamiczne nadziei zaproponowali C.J. Farran, K.A. Herth i J.M. Popovich (1995) oraz J.M. Morse i J. Penrod (1999). W tym przypadku nadzieja obejmuje następujące komponenty: trwanie, niepewność, cierpienie i nadzieję. Są one powiązane celami, sposobami ich realizacji, perspektywą czasową i poziomem poznawczym. W ujęciu J.T. Li (2000) nadzieja jest zjawiskiem powstającym w relacjach interpersonalnych. Jest ona wyzwolana, wzmacniana i obniżana w relacjach pacjentów z personelem medycznym. W tym kontekście obejmuje trzy stadia: określenie poziomu wyjściowego nadziei, stworzenie klimatu zaufania i przekształcenie nadziei.

FUNKCJE NADZIEI

Choć celem niniejszego opracowania nie jest analiza funkcji emocji nadziei, należy podkreślić, iż istnieje obszerna literatura przedmiotu na ten temat. Wskazuje się w niej na funkcje tej emocji/właściwości w różnych obszarach, takich jak: motywacja, osiągnięcia, poczucie własnej wartości, radzenie sobie ze stresem, dobrostan psychiczny i wiele innych (Maslow 1986; Culver 1992; Fromm 1992; Stanton 2000; Peterson, Steen 2002; Trzebiński, Zięba 2003a; Kozielecki 2006; Trzebińska 2008; Carr 2009).

Celem niniejszych analiz jest nie tyle weryfikacja określonej koncepcji nadziei czy funkcji nadziei, ile opisanie struktury pojęcia nadziei u zwykłych ludzi

oraz jego zróżnicowania. Badanie pojęcia i jego struktury wpisuje się w tzw. potoczne koncepcje świata. Interesujące jest to, w jaki sposób zwykli ludzie postrzegają nadzieję, z czym ją kojarzą, czym dla nich jest i czy pojęcie nadziei jest odmienne u różnych osób. Założono, iż potoczna konceptualizacja pojęcia nadziei odzwierciedli się w języku respondentów. W związku z tym w badaniach wykorzystano technikę afektywnej fluencji werbalnej (Gawda 2017).

METODA

W badaniu wzięło udział 136 osób w wieku od 19 do 50 lat (zbliżone proporcje kobiet i mężczyzn). Kontrolowano poziom inteligencji werbalnej (zastosowano podtest Słownik z WAIS-R). Osoby badane uprzednio zostały poddane treningowi w zakresie zadań fluencji werbalnej.

Badani wykonywali zadania afektywnej fluencji werbalnej. Zostali poproszeni o wymienienie słów w ciągu jednej minuty na hasło „nadzieja”. Wypowiedzi nagrano, a następnie transkrybowano; pod uwagę wzięto słowa z wyłączeniem powtórzeń i słów błędnie wypowiedzianych. Następnie słowa wygenerowane przez osoby badane sędziowie kompetentni pogrupowali w wiązki semantyczne. Rzetelność techniki oceniono poprzez sprawdzenie zgodności ocen sędziów kompetentnych. Wykazano, że była ona wysoka ($W\text{-Kendalla} = 0,92\text{--}0,95$). Trafność techniki sprawdzono poprzez ustalenie korelacji z Kwestionariuszem Nadziei Podstawowej BHI-12 (Trzebiński, Zięba 2003b). Korelacja pomiędzy liczbą słów wymienionych w zadaniu fluencji werbalnej „nadzieja” a BHI-12 wyniosła 0,56, $p < 0,01$. Sędziowie uzgodnili też nazwy wiązek semantycznych (procedura podobna jak w badaniach E.M. Szepietowskiej i B. Gawdy [2011] oraz Gawdy i Szepietowskiej [2015]). Wyodrębniono następujące klaster/wiązki semantyczne:

Przyczyny zewnętrzne, np. *pogoda, lato, kwiaty, błękit nieba, słońce, ludzie, znajomi, wsparcie*, Przyczyny wewnętrzne, np. *spokój, odwaga, miłość*, Emocje i objawy emocjonalne, np. *śmiech, radość, zadowolenie*, Objawy poznawcze, np. *marzenia, oczekiwania, nastawienia, pozytywne myślenie*, Inni ludzie, np. *koledzy, rodzina, znajomi*, Odniesienia do Ja, np. *moje, mój, zdobędę*, Ocena pozytywna, np. *pozytywna siła, dobro, polepszenie życia*, Negatywna ocena, np. *nadzieja jest matką głupich*, Wartości (wskazywanie na wartości skorelowane z nadzieją) np. *piękno, wiara, dobro*, Perspektywa czasowa: krótka, np. *ulotne, chwilowe*, Perspektywa czasowa: długa, np. *dalekie plany, wieczność, zawsze*, Intencjonalność (wyrażanie zamiaru, intencji), np. *cel, czekanie, realizacja, nastawienie*. (Gawda 2017, s. 188–189)

Następnie zliczono liczbę słów w poszczególnych klastrach i wykorzystano ją w obliczeniach statystycznych. W celu ukazania struktury pojęcia „nadzieja”, wykonano hierarchiczną analizę skupień na zmiennych. Aby wykazać zróżnicowanie struktury (tj. profili nadziei), przeprowadzono analizę skupień metodą k-średnich na zmiennych i obiektach.

Oprócz techniki afektywnej fluencji werbalnej zastosowano metody kwestionariuszowe: Kwestionariuszem Nadziei Podstawowej BHI-12 (Trzebiński, Zięba 2003b), służącym do pomiaru poziomu nadziei podstawowej według koncepcji Eriksona; Skalą Nastroju Depresyjnego A.T. Becka (wersja eksperymentalna) (Parnowski, Jernajczyk 1977) oraz Skalą LOT-R M.F. Scheiera, Ch.S. Carvera i M.W. Bridgesa (Juczyński 2001), czyli narzędziem do pomiaru dyspozycyjnego optymizmu. Powyższe techniki charakteryzują się dobrymi parametrami psychometrycznymi (Juczyński 2001; Trzebiński, Zięba 2003b). W badaniach własnych ich rzetelność wyniosła odpowiednio: BDI Becka: alfa Cronbacha = 0,76; BHI-12: alfa Cronbacha = 0,78; LOT-R: alfa Cronbacha = 0,84.

REZULTATY

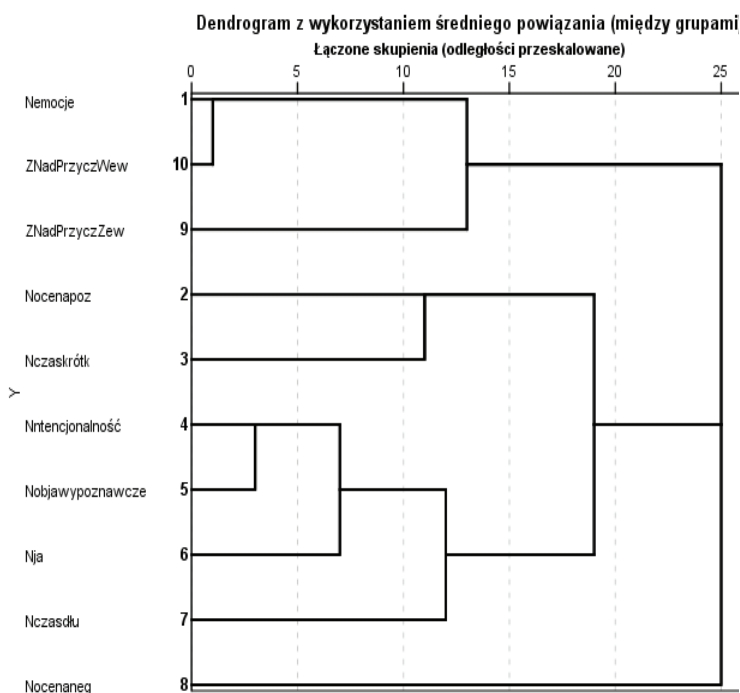
Osoby badane wymieniały średnio 8,77 słów na hasło „nadzieja” (SD = 3,51). Wśród klasterów pojęcia „nadzieja” najczęściej padały słowa odnoszące się do przyczyn zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, a także objawów emocjonalnych i poznawczych oraz oceny pozytywnej emocji nadziei (tab. 1).

Tab. 1. Statystyki opisowe dla klasterów pojęcia „nadzieja” oraz zmiennych mierzonych kwestionariuszowo

Statystyki opisowe				
Zmienne	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe (SD)
Depresyjność	21,00	60,00	32,45	5,68
Nadzieja podstawowa	15,00	56,00	31,55	4,12
Optymizm dyspozycyjny	1,00	24,00	14,25	3,48
Przyczyny zewnętrzne	0,00	10,00	1,97	2,08
Przyczyny wewnętrzne	0,00	6,00	2,20	1,34
Objawy emocjonalne	0,00	7,00	2,07	1,82
Objawy poznawcze	0,00	6,00	1,48	1,13
Inni	0,00	3,00	0,32	0,65
Ja	0,00	2,00	0,22	0,48
Krótkotrwałość	0,00	1,00	0,05	0,23
Długotrwałość	0,00	3,00	0,72	0,75
Ocena pozytywna	0,00	5,00	1,61	1,15
Ocena negatywna	0,00	5,00	0,38	1,00
Wartości	0,00	5,00	1,30	1,18
Intencjonalność	0,00	8,00	1,10	1,16

Źródło: opracowanie własne.

Następnie wykonano hierarchiczną analizę skupień, aby ustalić, jakie relacje występują pomiędzy poszczególnymi klasterami. Wykonana analiza skupień metodą hierarchiczną (zastosowano miary kwadratu odległości euklidesowej oraz metodę najbliższego sąsiedztwa) pozwoliła ujawnić, iż istnieją dwa główne skupienia w strukturze pojęcia nadziei (rys. 1). Można je określić jako komponent afektywny i poznawczy. Komponent afektywny objął takie klasterzy, jak: objawy emocjonalne, przyczyny wewnętrzne (w tym wartości; zmienne zostały zgrupowane, tzn. klaster wartości został włączony do klastera przyczyny wewnętrzne) i zewnętrzne (w tym skierowanie uwagi na innych ludzi – ta zmienna została włączona do klastera przyczyny zewnętrzne, tj. zmienne zostały zgrupowane). Komponent poznawczy okazał się nieco bardziej rozbudowany (drugie skupienie). Znalazły się w nim następujące klasterzy semantyczne: koncentracja na Ja, pozytywna ocena, objawy poznawcze, perspektywa czasowa krótkotrwała i długotrwała oraz intencjonalność. Zupełnie niezależne trzecie skupienie utworzyła negatywna ocena nadziei. W wypowiedziach pojawiły się w tym przypadku wskazania na bezsensowność oczekiwań, np. *głupota, nierealność, złudzenia, naiwność*.

1 – emocje, objawy emocjonalne; 10 – przyczyny wewnętrzne; 9 – przyczyny zewnętrzne; 2 – koncentracja na Ja; 3 – ocena pozytywna w nadziei; 4 – objawy poznawcze; 5 – wskazywanie na czas krótkotrwały; 6 – wskazywanie na czas długotrwały; 7 – intencjonalność; 8 – ocena negatywna

Rys. 1. Wyniki analizy skupień dla klasterów semantycznych kategorii „nadzieja”
Źródło: opracowanie własne.

W celu ukazania typów/profilu osób o różnej strukturze pojęcia „nadzieja”, wykonano analizę skupień metodą k-średnich na obiektach i klasterach semantycznych. Wyniki wskazują, iż istnieje pięć głównych typów/profilu osób konstytuujących różne skupienia (tab. 2). Ukazano też, iż skupienia są w pewnym stopniu niezależne, ilustrując to wskaźnikami odległości pomiędzy skupieniami (tab. 3). Najmniejsza odległość wystąpiła pomiędzy skupieniem pierwszym i czwartym, a największa – pomiędzy trzecim i czwartym, co świadczy o tym, że skupienie trzecie i czwarte charakteryzują się znaczną odmiennością. Pierwsze skupienie cechują: pozytywna ocena nadziei, przeciętna intencjonalność, przeciętne zaangażowanie poznawcze, przeciętna koncentracja na wartościach, akcentowanie doraźności i krótkotrwałości. Taki rodzaj przypomina „umiarkowanie pozytywną”, „doraźną” i „niezbyt nasiloną nadzieję”. Koresponduje to z określonymi właściwościami mierzonymi w sposób samoopisowy, tj. niezbyt nasilonym poziomem optymizmu dyspozycyjnego, przeciętnym poziomem nadziei podstawowej oraz przeciętną depresyjnością. Co istotne, znakomita większość badanych reprezentowała taki profil nadziei (tab. 2). W drugim skupieniu dominowała koncentracja na przyczynach zewnętrznych i innych ludzi. Ponadto osoby badane cechowały się: niskim poziomem depresyjności, przeciętnym poziomem nadziei podstawowej i przeciętnym poziomem optymizmu dyspozycyjnego. Można uznać, iż taki profil przypomina rodzaj „nadziei skoncentrowanej na innych” (Kozielecki 2006). W trzecim skupieniu dominowały wysokie wyniki w zakresie: intencjonalności, objawów poznawczych oraz orientacji na przyczyny wewnętrzne. Odpowiada to typowi „nadziei aktywnej”, w którym człowiek stawia sobie jasno określone cele, dąży do ich zrealizowania, wdraża w życie swoje plany, formułuje długotrwałe cele, ale też pozytywnie postrzega rzeczywistość. Osoby badane o takim profilu cechował dodatkowo: wysoki poziom optymizmu dyspozycyjnego, nadziei podstawowej oraz niski poziom depresyjności. Jedyne cztery osoby z badanej grupy reprezentowały taki profil nadziei. Czwarte skupienie objęło osoby charakteryzujące się niskimi właściwościami w zakresie różnych cech. Wydaje się, że dominowały u nich: ocena negatywna, koncentracja na doraźnych celach oraz koncentracja na Ja. Warto dodać, iż w zakresie zmiennych mierzonych kwestionariuszowo osoby z tego skupienia cechowała wysoka depresyjność i niski poziom zarówno dyspozycyjnego optymizmu, jak i nadziei podstawowej. Ten typ osób przejawia, jak można to określić, „negatywną i ogólnie niską nadzieję”. W piątym skupieniu wystąpiły: pozytywna ocena, najwyższa orientacja na wartości i emocje, ale też przyczyny wewnętrzne i zewnętrzne. Jednocześnie osoby z tego skupienia charakteryzowały się wysokim poziomem nadziei podstawowej, podwyższonym poziomem optymizmu dyspozycyjnego i niskim poziomem depresyjności. Ten typ można określić mianem „nadziei głębokiej”.

Tab. 2. Wyniki analizy skupień metodą k-średnich dla pojęcia „nadzieja”

Ostateczne centra skupień						
	Skupienie					F _(5,131)
	1 n = 64	2 n = 12	3 n = 4	4 n = 14	5 n = 42	
Depresyjność	25,15	22,30	21,45	54,42	20,12	39,46***
Nadzieja podstawowa	33,52	38,85	40,40	13,24	52,15	28,49***
Optymizm dyspozycyjny	15,73	18,42	23,00	12,36	16,28	8,52**
Przyczyny zewnętrzne	0,97	7,17	3,50	1,14	2,14	38,13***
Przyczyny wewnętrzne	1,56	2,50	4,50	2,29	2,86	38,61***
Objawy emocjonalne	0,78	2,67	1,50	2,00	3,95	36,69***
Objawy poznawcze	1,59	0,50	3,00	1,14	1,57	30,64***
Inni	0,31	1,16	0,00	0,28	0,14	16,88***
Ja	0,25	0,00	0,50	0,29	0,19	17,10***
Ocena pozytywna	1,63	1,00	3,50	0,00	2,14	10,44***
Ocena negatywna	0,13	0,00	0,00	2,43	0,24	10,12***
Krótkotrwałość	0,09	0,00	0,00	0,00	0,05	4,49**
Długotrwałość	0,75	0,50	2,00	0,71	0,62	10,03***
Wartości	0,84	1,50	1,50	0,71	2,14	29,48***
Intencjonalność	1,31	0,50	5,50	0,43	0,76	17,10***

* testy F powinny być wykorzystywane jedynie w celach opisowych, ponieważ skupienia zostały dobrane przez program SPSS 24 tak, aby maksymalizować różnice pomiędzy elementami należącymi do różnych skupień; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 3. Odległości pomiędzy ostatecznymi centrami skupień

Skupienie	1	2	3	4	5
1	–	6,81	6,38	3,31	3,92
2	6,81	–	7,75	6,75	5,57
3	6,38	7,75	–	7,77	6,27
4	3,31	6,75	7,77	–	4,11
5	3,92	5,57	6,27	4,11	–

Źródło: opracowanie własne.

DYSKUSJA

Analiza wypowiedzi pozyskanych na hasło „nadzieja” pozwala wnioskować o potocznej conceptualizacji tego pojęcia. Zarazem w skojarzeniach tych można zidentyfikować podstawowe komponenty wskazywane w poglądach naukowych, np.

stanowiska psychologów poznawczych, którzy przyjmują, że nadzieja jest strukturą poznawczą zawierającą afekty (Power, Dalgleish 1997). Osoby badane, wymieniając słowa z kategorii nadzieja, wskazywały na liczne emocje, głównie o zabarwieniu pozytywnym. Kluczowa właściwość nadziei, czyli odniesienie do czasu przyszłego, również znalazła odzwierciedlenie w wypowiedziach zebranych w trakcie badania. Respondenci podkreślali głównie długotrwałą perspektywę czasową, co jest spójne z poznawczo-strukturalną teorią emocji uznającą nadzieję za emocję prospektywną (Ortony i in. 1990). Skojarzenia na omawiane hasło odzwierciedlają także kolejne elementy struktury pojęcia nadziei. Przejawy poznawcze w postaci planów, myśli czy wyobrażeń są kluczowe w nadziei, podtrzymują pozytywne przekonania na temat osiągnięcia celów (Carver, Scheier 2002). Nadzieja jest wielokomponentową strukturą zawierającą kluczowe przekonanie, iż człowiek osiągnie w przyszłości pożądaną cel. Formułowanie intencji (intencjonalność) i perspektywa czasowa korespondują z pozytywnym myśleniem i oczekiwaniem. Takie komponenty były wykazywane w omówionych wyżej teoriach nadziei, np. emocje, czas, afiliacja i sprawstwo według Dufault i Martocchio (1985). Podobne aspekty podkreślił Kozielecki (2006). Składnik poznawczy wydaje się bardziej rozbudowany niż emocjonalny, dominuje on w strukturze nadziei, zawiera przekonania na temat osiągnięcia w przyszłości oraz obejmuje myśli, wyobrażenia i skojarzenia. Odniesienia do czasu to ważny element komponentu poznawczego. Składnik temporalny jest zaś interesujący, ponieważ rzadko stanowi element strukturalny pojęcia emocjonalnego. W tym przypadku zawiera on odniesienia do przyszłości, doświadczenia osobiste i ogólną wiedzę na temat oczekiwań. Należy zaakcentować, że osoby badane odwoływały się zarówno do teraźniejszości, jak i do przyszłości. Te aspekty wiążą się z odniesieniami do Ja podmiotu, co wskazuje na osobisty kontekst konstruowania zamiarów i planów. Składnik poznawczy to składnik sprawczy, który odpowiada za przekonanie o skuteczności własnych działań.

Z kolei składnik afektywny łączy emocje oraz przyczyny określone jako wewnętrzne i zewnętrzne. Reprezentacje innych ludzi, wartości, zjawiska przyrodnicze, dzieła kultury czy dobra ogólne są silnie skorelowane z emocjami i stanowią podstawę do formułowania oczekiwań. Składnik emocjonalny obejmuje różnego rodzaju odczucia, głównie pozytywne (zadowolenie, radość, dumy, szczęście, miłość), rzadko osoby badane wymieniały emocje negatywne. Emocje pozytywne pełnią funkcję wspierającą w nadziei, co jest zgodne z literaturą przedmiotu (Kozielecki 2006). Odpowiadają one za podtrzymywanie oczekiwań i celów, ale też za konstytuowanie zasobów osoby (Fredrickson 1998, 2009). Związek pomiędzy składnikiem emocjonalnym i poznawczym uwidacznia się w hierarchicznej analizie skupień. Integracja komponentu emocjonalnego i poznawczego powoduje, że emocje wraz z wymienionymi aspektami modyfikują odczuwanie nadziei oraz odpowiadają za generowanie, podtrzymywanie, obniżanie lub zwiększanie nadziei. Niezależnym skupieniem okazało się negatywne ocenianie nadziei. Najczęściej wy-

stępuje ono, gdy w człowieku dominują negatywne emocje. Wykazano, iż obecność takiego elementu struktury wiąże się z wysoką depresyjnością. Może to oznaczać, że ten składnik struktury pojęcia nadziei łączy się z indywidualną charakterystyką osób, które gorzej regulują negatywne emocje, cechują się słabszą kontrolą emocji i generalnie mniej efektywnym funkcjonowaniem (Gottman, Katz, Hooven 1996).

Ogólnie można przyjąć, iż wyłonione na podstawie techniki fluencji werbalnej elementy pojęcia „nadzieja” są spójne z koncepcją B. Schranka, według której nadzieję stanowią takie komponenty, jak: poznawczy (np. wspomnienia, plany dotyczące osiągnięcia celu, jego realizacji, ocena możliwości realizacji), afektywny (odczucia, emocje, np. poczucie humoru, pozytywne emocje, poczucie rzeczywistości), behawioralny (aktywność i działania podejmowane w związku z realizowanym celem), czynniki zewnętrzne (np. dostępność do środków realizowania celu, opieka zdrowotna, relacje z innymi) (Schrank i in. 2008). W jakimś sensie potwierdzają one również koncepcję Snydera (2000, 2002), w której kluczowy dla nadziei jest komponent poznawczy. Zdecydowanie są natomiast spójne z ujęciem Fredrickson (2009), wskazującym nie tylko na to, że nadzieja obejmuje szereg emocji pozytywnych, ale także na to, że zawiera pierwiastek niepewności. Obecny w strukturze omawianego pojęcia klaster oceny negatywnej wydaje się potwierdzać tego typu idee. Ponadto potoczna conceptualizacja nadziei w języku jest raczej spójna z koncepcją nadziei percypowanej w ujęciu Kraffta. Odwołuje się ona do nadziei jako głębokiego zaufania w pozytywne skutki, szczególnie w sytuacjach trudnych (Krafft i in. 2017). Poza tym skupia się na głębokim uczuciu nadziei, które odnosi się m.in. do sfery duchowości człowieka. To fenomen obejmujący doznania auto-transcendentne, poczucie sensu życia. Można założyć, że to ujęcie nadziei dotyczy jakichś szczególnych sytuacji czy relacji międzyludzkich. Z analizy materiału językowego pozyskanego techniką fluencji emocjonalnej wynika, iż pojawiły się odniesienia do takich wartości, jak wiara, dobro i piękno, co świadczy o istnieniu w pojęciu nadziei takiego aspektu, który dotyczy religii, duchowości czy znaczeń z obszaru egzystencjalnego. W potocznym pojęciu nadziei istnieją zatem aspekty zbliżone do tych proponowanych przez Kraffta i in. (2017).

Co więcej, zróżnicowanie struktury pojęcia nadziei może być spójne z koncepcjami typów nadziei zaproponowanych przez teoretyków. Potwierdzono, że indywidualna struktura pojęcia jest zróżnicowana i – zgodnie z założeniami Kozieleckiego (2006) – jest najprawdopodobniej uwarunkowana cechami osobowości człowieka. W zależności od konfiguracji cech osobowości (jak depresyjność, nadzieja podstawowa czy dyspozycyjny optymizm) struktura pojęcia nadziei przyjmuje określoną postać. I tak osoby cechujące się większą depresyjnością dysponują pojęciem nadziei nasyconym w większym stopniu elementami negatywnymi, co jest zgodne z danymi z literatury przedmiotu (zob. np. Trzebiński, Zięba 2003a). Osoby o silnej nadziei podstawowej i optymizmie dyspozycyjnym posiadają pojęcie nadziei wyposażone w mocno ugruntowane przekonania

o swoich możliwościach, które realizują, a także o wartościach, które należy respektować (Clore, Parrott 1994). To spostrzeżenie również jest spójne z licznymi wynikami badań (zob. np. Clore, Parrott 1994). Struktura poznawcza pojęcia jest uwarunkowana zmiennymi osobowościowymi.

Podsumowując, należy podkreślić, że analiza języka pozwala na rekonstrukcję potocznej konceptualizacji pojęcia nadziei. Można nie tylko opisać jego poznawczą strukturę, ale też zróżnicowanie, czyli ukazać różne typy/profile nadziei. Struktura wyłoniona na bazie fluencji werbalnej wykazuje spójność z wieloma naukowymi koncepcjami nadziei.

BIBLIOGRAFIA

- Argyle, M. (2004). *Psychologia szczęścia*. Wrocław: Astrum.
- Averill, J.R. (1994). Emotions are many splendored things. W: P. Ekman, R.J. Davidson (eds.), *The Nature of Emotion* (s. 99–102). New York: Oxford University Press.
- Carr, A. (2009). *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu i ludzkich siłach*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Carver, C.S., Scheier, M.F. (2002). Optimism. W: C.R. Snyder, S.J. Lopez (eds.), *Handbook of Positive Psychology* (s. 231–243). New York: Oxford University Press.
- Clore, G.L., Parrott, W.G. (1994). Cognitive feelings and metacognition judgments. *European Journal of Social Psychology*, 24(1), 101–115. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420240108>.
- Culver, N.F. (1992). *A validation of the Encouragement Scale – Teacher Form*. Unpublished doctoral dissertation. University of Georgia, Athens.
- Dufault, K., Martocchio, R.C. (1985). Hope: Its spheres and dimensions. *Nursing Clinics of North America*, 20(2), 379–391.
- Emmons, R.A. (2005). Emotion and religion. W: R.F. Paloutzian, C.L. Park (eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (s. 235–252). New York: Guilford Press.
- Erikson, H.E. (2002). *Dopelniony cykl życia*. Poznań: Rebis.
- Farran, C.J., Herth, K.A., Popovich, J.M. (1995). *Hope and Hopelessness: Critical Clinical Constructs*. New York: Sage Publications.
- Filipkowski, J. (2000). Rola nadziei w osobowym rozwoju człowieka (ujęcie św. Tomasza z Akwinu). W: H. Romanowska-Łakomy (red.), *Radość i cierpienie. Fenomenologia rozwoju człowieka* (s. 131–148). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Fox, E. (2013). *Między pesymizmem a optymizmem. Szczęście w rozumie*. Warszawa: Carta Blanca.
- Fredrickson, B. (1998). What good are positive emotions? *Review of General Psychology*, 2(3), 300–319.
- Fredrickson, B. (2009). *Positivity: Top-notch Research Reveals the 3 to 1 Ratio That Will Change Your Life*. New York: Three Rivers Press.
- Fromm, E. (1992). *O sztuce miłości*. Warszawa: Sagittarius.
- Gawda, B. (2017). *Struktura pojęć emocjonalnych. Wykorzystanie technik fluencji werbalnej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Gawda, B., Szepietowska, E. (2015). Treść pojęć Radość i Strach w okresie dorosłości – fluencja werbalna jako narzędzie opisu pojęć emocjonalnych. *Psychologia Rozwojowa*, 20(2), 57–72.

- Gottman, J.M., Katz, I.F., Hooven, C. (1996). Parental meta-emotion philosophy and the emotional life of families. Theoretical models and preliminary data. *Journal of Family Psychology*, 10(3), 243–268. DOI: <https://doi.org/10.1037/0893-3200.10.3.243>.
- Juczyński, Z. (2001). *Narzędzia do pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Kozielecki, J. (2006). *Psychologia nadziei*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Krafft, A.M., Martin-Krumm, C., Fenouillet, F. (2017). Adaptation, Further Elaboration, and Validation of a Scale to Measure Hope as Perceived by People: Discriminant Value and Predictive Utility *Vis-à-Vis* Dispositional Hope. *Assessment*, 24, 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191117700724>.
- Lazarus, R.S. (1999). Hope: An emotion and vital coping resource against despair. *Social Research*, 66(2), 653–678.
- Li, J.T. (2000). Hope and the Medical Encounter. *Mayo Clinic Proceedings*, 75(7), 765–767. DOI: <https://doi.org/10.4065/75.7.765>.
- Maslow, A. (1986). *W stronę psychologii istnienia*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Mikołajczuk, A. (2009). *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Morse, J.M., Doberneck, B. (1995). Delineating the concept of hope. *Image – The Journal of Nursing Scholarship*, 27(4), 277–285. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.1995.tb00888.x>.
- Morse, J.M., Penrod, J. (1999). Linking concepts of enduring, uncertainty, suffering, and hope. *Image – The Journal of Nursing Scholarship*, 31(2), 145–150. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.1999.tb00455.x>.
- Mowrer, O.H. (1960). *Learning Theory and Behavior*. New York: Wiley.
- Ortony, A., Clore, G.L., Collins, A. (1990). *The Cognitive Structure of Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parnowski, T., Jernajczyk, W. (1977). Inwentarz Depresji Becka w ocenie nastroju osób zdrowych i chorych na choroby afektywne (ocena pilotażowa). *Psychiatria Polska*, 11, 417–425.
- Peterson, C., Steen, T.A. (2002). Optimistic explanatory style. W: C.R. Snyder, S.J. Lopez (eds.), *Handbook of Positive Psychology* (s. 244–256). New York: Oxford University Press.
- Peterson, C., Seligman, M.E.P. (2004). *Character Strengths and Virtues. A Handbook and Classification*. New York: Oxford University Press.
- Power, M., Dalgleish, T. (1997). *Cognition and Emotion. From Order to Disorder*. Hove: Psychology Press.
- Ricoeur, P. (1991). *Podług nadziei*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Schrank, B., Stanghellini, G., Slade, M. (2008). Hope in psychiatry: A review of the literature. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 118(6), 421–433. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2008.01271.x>.
- Scioli, A., Biller, H.B. (2009). *Hope in the Age of Anxiety: A Guide to Understanding and Strengthening Our Most Important Virtue*. New York: Oxford University Press.
- Scioli, A., Scioli-Salter, E.R., Sykes, K., Anderson, C., Fedele, M. (2016). The positive contributions of hope to maintaining and restoring health: An integrative, mixed-method approach. *The Journal of Positive Psychology*, 11(2), 135–148. DOI: <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1037858>.

- Seligman, M.E.P. (2005). *Prawdziwe szczęście. Psychologia pozytywna a urzeczywistnianie naszych możliwości trwałego spełnienia*. Poznań: Media Rodzina.
- Snyder, C.R. (2000). *Handbook of Hope: Theory, Measures and Applications*. San Diego: Academic Press.
- Snyder, C.R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275.
DOI: https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01
- Snyder, C.R., Ilardi, S., Michael, S., Cheavens, J. (2000). Hope theory: Updating a common process for psychological change. W: C.R. Snyder, R.E. Ingram (eds.), *Handbook of Psychological Change: Psychotherapy Processes and Practices for the 21st Century* (s. 128–153). New York: Wiley.
- Stanton, A.I. (2000). Emotionally expressive coping predicts psychological and physical adjustment to breast cancer. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 875–882.
DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.5.875>
- Szepietowska, E.M., Gawda B. (2011). *Ścieżkami fluencji werbalnej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Trzebińska, E. (2008). *Psychologia pozytywna*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003a). Nadzieja, strata, rozwój. *Psychologia Jakości Życia*, 2(1), 5–33.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003b). *Kwestionariusz Nadziei Podstawowej – BHI-12*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Vaillant, G.E. (2008). *Spiritual Evolution: A Scientific Defense of Faith*. London: Broadway Books.
- Witwicki, W. (1995/1927). *Psychologia uczuć i inne pisma*. Warszawa: PWN.

SUMMARY

This study attempts to show the structure of the concept of “hope” basing on the technique affective verbal fluency. Literature presents many theories of hope. Hope is defined as a motivational-cognitive construct, personality trait, and as prospective emotion. The newest conception by A.M. Krafft proposes the holistic view of hope which is rooted in values system and personality. In order to describe the cognitive structure of the concept of hope affective verbal fluency technique was used. A sample of 136 adult participants from the general population was investigated. The linguistic material was analyzed in terms of qualitative and quantitative aspects. The crucial was to identify semantic clusters. Then, the hierarchical cluster analysis was conducted which revealed two main components of the concept of hope, affective and cognitive. Next, the cluster analysis k-means method was used which showed the differentiation of hope concepts in different people/profiles of hope concept. Results indicate that affective verbal fluency technique is useful in the description of the structure of hope concept and the differentiation of this concept. The results basing on language showed lay-concept of hope which is consistent with scientific views of hope. The analysis of linguistic material allows describing differentiation of how lay people perceive hope.

Keywords: hope; cognitive structure; emotional concepts; affective verbal fluency; linguistic representation